

Vse, kar se je dogajalo,
so videli le tisti,
ki so bili TAM!

WAS IST MARIBOR?

IZ DEPOJA

Dne 15. 6. 2012 je bila v okviru projekta Maribor - Evropska prestolnica kulture v nekdanji kotlovnici Tovarne avtomobilov in motorjev Maribor (TAM) premierno uprizorjena gledališko-dokumentarna predstava *Was ist Maribor?* istoimenskega kolektiva v sestavi: Sebastian Horvat, Aljoša Ternovšek, Matjaž Latin in Andreja Kopač.

Dvorana je bila nabito polna, večino občinstva so sestavljali nekdanji delavci TAM-a.

Dogodek je v celoti posnela RTV Slovenija.

Kljub večkratnim poskusom kolektiva in producenta, zavoda KUD Borza, da bi posnetek pridobili, jim do otvoritve razstave, dne 13. 12. 2019, to še ni uspelo. Od tega je minilo več kot sedem let.

Kolektiv sporoča, da bo vztrajal. V kolikor jim bo do konca razstave uspelo pridobiti posnetek, bomo v KiBeli organizirali projekcijo predstave.

Z upanjem na pridobitev posnetka boste lahko predstavo, v kateri nastopajo resnična dejstva in imena ljudi, ki so postavili in potopili TAM – lahko videli tudi vi!

Obiskovalce in obiskovalke razstave pa že danes vabimo k premisleku, zakaj do posnetkov v več kot sedmih letih ni bilo mogoče priti.

Ustvarjalci predstave so v enem izmed vabil zapisali:

“Vse, kar se bo dogajalo, bodo videli le tisti, ki bodo TAM!”

Vse kaže, da so na RTVSLO zapis vzeli preveč dobesedno ...

WAS IST MARIBOR?

Dokumentarna proslava v poklon TAM-u, TAM-ovcem in TAM-ovkam

TAMOVA Kotlovnica;
Petek, 15. junij 2012 ob 20.30
Nedelja, 17. junij 2012 ob 20.30

Dokumentarna proslava *Was ist Maribor?* poteka kot obeležitev najsvetlejših točk umrlega giganta in zadnji poklon ključni identitetni točki Maribora, ki se je v drugi polovici 20. stoletja oblikovala okoli podjetja, ki nosi njegovo ime; *Tovarne avtomobilov in motorjev Maribor (TAM)*. Identiteta Maribora po 2. svetovni vojni je zgodba o uspehu in padcu enega največjih in najuspešnejših podjetij nekdanje Jugoslavije in prvo breme nove države Slovenije, ki ga ni ne zmogla ne prenesla, temveč žrtvovala.

Voditelja: Ida Baš & Dušan Tomažič

Nastopajo: Moški pevski zbor Slava Klavora, Pihalni orkester Svoboda, Čajka

Avtorji: Aljoša Ternovšek, Sebastijan Horvat, Matjaž Latin, Andreja Kopač

Novinarska sodelavca in raziskovalca: Alma Sedlar, Vasja Jager

Video: Nejc Saje

Tehnični direktor: Igor Remeta

Produkcija: Maks Soršak, Maja Pardeilhan, Slavko Škvorc

Dogodek poteka v sklopu EPK; Maribor – prestolnica kulture 2012.

V sodelovanju z: Cono Tezno, Pokrajinskim muzejem Maribor, Radiem Maribor,
TV Maribor

Zahvala: Braco Zavrnik, Milan Novak, Gorazd Bende, Primož Cirman

Julija 1941 so vojni ujetniki skupaj s prebivalci Maribora postavil zasnovo za tovarno, ki jo je nemška vojna industrija potrebovala za izgradnjo letalskih delov. Redna proizvodnja je stekla 1943. Leta 1945 so tovarno za kratek čas zasedli Bolgari. Leta 1946 se je tovarna preimenovala v TAM Tezno, leta 1961 pa v Tovarno avtomobilov in motorjev Maribor. Istega leta je bil ustanovljen Inštitut, ki je pomenil temelje za lasten razvoj. Leta 1971 je TAM pričel sodelovati s TVT Boris Kidrič, ki pomeni začetek TAM-ovih integracij. Leta 1985 se začne sodelovanje z nemškim partnerjem KHD. TAM je bil med prvimi 48 podjetji v državi, kjer je bilo uvedeno poskusno samoupravljanje. Leta 1973 so se TOZD-i združili v delovno organizacijo TAM. Leta 1989 nastane družbeno podjetje TAM p.o., ki je združevalo TAM Maribor in TAM Trgovina. Leta 1991 sledi preoblikovanje v lastninsko družbo TAM holding, ki postane lastnik hčerinskih družb na območju Tezna. Leta 1992 poteka preoblikovanje v delniško družbo v mešani lasti. Leta 1995 je družbeni kapital TAM-a prenesen na Slovenski odškodninski sklad SOD, Kapitalski sklad pokojninskega in invalidskega zavarovanja in Sklad RS za razvoj. 2. junija 1996 sledi stečaj, ki se vleče 13 let. Na območju nekdanje tovarne je danes Poslovna cona Tezno z več kot sto podjetji.

Ko padejo kulise števil, za njimi stojijo realni obrazi; žrtev ali rabljev. Zgodba TAM-a je največja tranzicijska zgodba države Slovenije. Sočasno kot TAM je v začetku devetdesetih pričela umirati mariborska industrija. Delavci so ostali brez služb. Uspešna podjetja so ugasnila. Vlada je delovala mimo interesov po sanaciji. Davkoplačevalci so plačevali kredite. Potekalo je legalno prisvajanje družbenega premoženja. Nihče od akterjev ni nikoli sedel pred sodiščem. Današnja slika države je zgolj nadaljevanje.

Resnica o usodah posameznikov in poteku dogodkov danes deluje veliko bolj fiksijsko kot marsikatera drama.

Proslava je na sporedu le 15. in 17. junija!

Če ste:

Tamovec, Tamovka,
Mariborčan, Mariborčanka,
državljan, državljanica – ne smete zamuditi!

Vse, kar se bo dogajalo, bodo videli le tisti, ki bodo TAM!

Vstop prost!

Med častjo in poniževanjem

15. mednarodni festival Mladi levi *Was ist Maribor? je resnicoljubna in drzna umetniška akcija*

Ni pomembno, ali je projekt *Was ist Maribor?* gledališko-dokumentarna predstava, proslava ali zgolj brezpogojen, samoiniciativni častni poklon preminuli Mariborski tovarni avtomobilov in motorjev (Tam). Nekateri dogodki presežejo potrebo po ukalupljenju v umetniške forme in govorijo sami zase.

ZALA DOBOVŠEK

Was ist Maribor?, ki govori z ostrino, neposrednostjo, čutnostjo in zgodovinsko kritičnostjo, več kot

očitno ni nastal zaradi kakršnih koli umetniških ekshibicij (ki bi pretiravale v avtorskih odstopanjih in režijski samovolji), si je pa shemo uprizoritvene prakse vzel kot ključni kanal za »osvoboditev resnice«. Ker so se avtorji Aljoša Ternovšek, Sebastijan Horvat, Matjaž Latin in Andreja Kopač odločili, da historične slike tovarne ne bodo osnovali le prek avdiovizualnih formatov in papirnatih dokumentov, ampak bodo v postavitev vključili tudi (neposredno) živo navzočnost nekdanjih Tamovih delavcev, so v občinstvu dosegli odzive, ki si jih principi gledališča lahko samo želijo.

Ob zapisu letošnje otvoritvene predstave na *Mladih levih* je treba

nujno pripisati, da je bil dotični dogodek izvirno zamišljen (in izveden) v prostorih tovarne Tam, pri čemer – kakor zlahka predvidevamo – je avtentičnost lokacije vnesla temeljno povezovalno energijo med nekoč in danes, še zlasti pa poudarila krhkost ločnice, ki razdvaja umetni konstrukt (uprizoritveno akcijo) od resničnega dokumentarnega prerisa (čiste resničnosti).

Kronološka podstat projekta *Was ist Maribor?* je naravnana dvedelno: najprej razišče obdobje od leta 1941 (čas, ko je Hitler uvedel gradnjo tovarne) do 1990, ko je Tam še odlikovalo sožitje med delavci in vodstvenimi kadri. Uvodna

tipologija dogodka je zapolnjena s številnimi arhivskimi posnetki tovarniškega udejstvovanja in materialnih produktov, neprecenljivo »nedolžne« propagande oziroma reklam (ki danes pogosto povsem nehote delujejo skoraj komično), pri tem pa videoinserti vnašajo še podobo jugoslovanskega sožitja, kar je hkrati nedvoumen komentar o sočasnosti razpada dveh integritet – tovarne in skupnih držav. Vpogled v primerjavi z danes brezskrbnim delovnim entuziazmom in ponosom realiziranih idej avtomobilske industrije prežema nostalgija, pa tudi občutek neke skrajno daljne preteklosti, ki se kljub verodostojnosti zdi kot čista (prelepa) fikcija.

Ko se dogodkovna časovnica prelomi v obdobje po letu 1990, se stopnja kolektivne identifikacije znatno okrepi. Razdelitev Tama na dvanajst hčerinskih podjetij je sprožila serijo korupcij, kraj in sumljivega obračanja denarja, ki so zajeli širši jugoslovanski trg. Tovarna, ki se je v tem času gledalcu zaradi uspeha, človeške kooperativnosti in spoštovanja družbenih koristi vtisnila globoko v srce, je nenadoma postala neboljena žrtev izrojene pohlepnosti, poslovnih »napak«, laži in kriminalnih zarot, ki so segale v prostor nekdanje Jugoslavije in v Nemčijo (Tam Bus je ustanovilo podjetje Tam Deutschland, v kate-

rem se je izplačevala vrsta spornih provizij). Avtorjem je med drugim uspelo angažirati kopico ključnih akterjev, nekdanjih direktorjev in ministrov (Tajnikar, Makuc, Dragonja, Prašnički, Senica, Zavrl ...), natančno raziskati politična, gospodarska in zasebna ozadja, ki so pogojevala potop Tama, pri tem pa v zdravi maniri niso posegali v komentatorske nivoje, ampak prepustili, da uprizorjena zgodovina spregovori brez vnaprejšnjih sodb. Intenziven osebni pogled je bil navzoč v štirih govorih bivših delavcev, ki so na eni strani obudili blagor nekdanjih časov (»plodoviti« sindikalni izleti in medsebojna delavska solidarnost), na drugi pa z neposrednostjo čustvenega spomina orisali krute izkušnje odpuščanja in niz poniževanj.

Was ist Maribor?, ki mu narodni značaj pridodajata še Moški pevski zbor Slava Klavora in Pihalni orkester Svoboda, je nastal s pomočjo dveh raziskovalnih novinarjev (Alme Sedlar in Vasja Jagra), moderatorska nit pa je bila v rokah prekaljenih napovedovalcev (Ide Baš in Dušana Tomažiča). Resnicoljubna, drzna in progresivna umetniška akcija, ki ji ni vseeno za slovensko zgodovino in delavski razred ter se trudi razkriti tudi zamolčane plasti zgodovine – ki so praviloma tudi najbolj pomembne, usodne in zastrašujoče.

DANES NA MLADIH LEVIH

V botaničnem vrtu Univerze v Ljubljani bodo danes ob 18. uri odprli instalacijo *Mikrokozmos vrta*. Patricia Portela je z zvočnim mojstrom Christophom De Boeckom ustvarila zgodbo o vrtu; v vrtu je razpostavljena mreža senzornih naprav, ki merijo dinamiko vetra in svetlobe ter proces fotosinteze prevajajo v ptičje petje. V okviru instalacije bosta dva pogovora. V amfiteatru na ploščadi Sloven-

skega etnografskega muzeja bo ob 21.30 nastopila italijanska skupina Motus s predstavo *Alexis. Grška tragedija*. To je politično gledališče v najboljšem pomenu besede, vsebina njihovih predstav je kot pest v oko, ki je vedno najboljše povečevalno steklo. Za Motus ni meja med državami, zgodovinskimi dogodki, umetnostjo in družbeno angažiranostjo. Je kdaj obstajal boljši čas za igranje grške tragedije?

Prizor iz predstave *Was ist Maribor?* FOTO URŠKA BOLJKOVAC